

asupra acestei teme, mai ales că sunt numeroase siturile cărora li se atribuie denumirea de „așezare”, deși funcția lor este mult mai complexă (nu insist aici).

Desigur, ar fi multe de discutat, dar rândurile de față sunt cele ale unei recenzii într-un spațiu limitat, nu ale unei conferințe. Totuși, doresc s-o afirm și aici: de multă vreme mă frământă gândul de cum ar trebui rescrisă preistoria României, a Epocii Metalelor în special, prin prisma unei abordări antropologice, iar, de când am citit și recenzat cartea de față, mă preocupă modul prin care ar trebui prezentate, pe categorii proprii, independent de relația cu grupele ceramice, și interpretate ca atare, descoperirile cu caracter funerar. Nu am găsit o soluție, dar îmi este limpede că lucrarea lui Chicideanu constituie un punct de plecare în căutarea acestei soluții.

Așa cum am sugerat-o în repetate rânduri în recenzia de față, cartea lui Chicideanu reprezintă una dintre cele mai importante realizări în arheologia românească din perioada postbelică. Atât conținutul, cât și condițiile grafice remarcabile în care a apărut (regretabilă este doar lipsa unui indice!) o vor face indispensabilă cercetării arheologice pentru multă vreme de aici înainte.

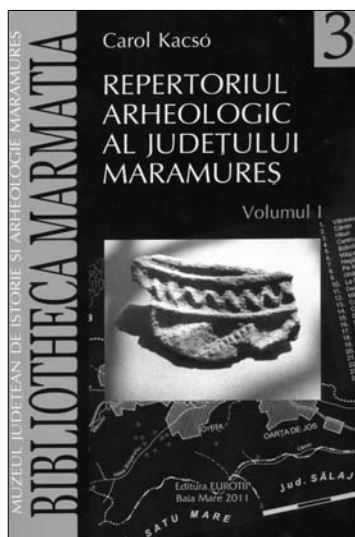
Alexandru VULPE

Carol Kacsó

Repertoriul arheologic al județului Maramureș,

Muzeul județean de istorie și arheologie Maramureș, Bibliotheca Marmatia 3, vol. I: 628 p. (text), vol. II: 318 p. (71 hărți și 323 fig.)

Editura Eurotip, Baia Mare, 2011.

Autorul, arheolog bine cunoscut în țara noastră, dar și în Europa, era pe departe singurul competent în măsură să redacteze un repertoriu arheologic al ținutului care se cuprinde în ceea ce astăzi este denumit județul Maramureș. Acest teritoriu administrativ actual cuprinde atât partea românească a Maramureșului istoric, cât și o întinsă zonă aflată la sud de acesta, respectiv depresiunea constituită în bazinul someșean al Băii Mari cu zonele adiacente, cunoscute în tradiția istorică sub denumirea de Țara Lăpușului, Țara Chioarului și Țara Codrului.

Deși, încă din anii '50 se inițiasse proiectul realizării unui repertoriu arheologic al întregului teritoriu actual al României, acesta n-a putut fi niciodată dus la bun sfârșit. Între timp au început să apară, din inițiativă locală sau regională, repertorii ale diferitelor județe ale României potrivit actualei împărțiri administrative. În locul unui sistem unitar de redactare, fiecare din aceste repertorii județene își are propria lui manieră de prezentare. De aici și calitatea foarte diferită a acestor lucrări. Nu este în intenția mea de a insista asupra acestei probleme, nici de a face o ierarhizare a calităților diferitelor repertorii arheologice județene. Ma voi mulțumi cu observația că *Repertoriul arheologic al județului Maramureș*, aici de față, reprezintă una dintre cele mai reușite realizări în acest domeniu, fapt ce, sper, va rezulta din rândurile ce urmează.

Așa cum o afirmă autorul, și prezentul repertoriu „este, de asemenea, deosebit în unele dintre formulările sale de lucrările de acest gen până în prezent publicate”. Vocile redactate alfabetic cuprind 71 de unități administrative, fiecareia fiindu-i acordat un număr roman (I-LXXI). S-a luat ca punct de plecare situația administrativă din anul 2000. Între timp s-au produs unele modificări în organizarea administrativ-teritorială a județului care însă n-au mai putut fi luate în considerație la data redactării prezentului repertoriu (2010), dar au fost menționate în lista anexată la sfârșitul lucrării. Pe de altă parte, autorul afirmă că stadiul informației din prezenta lucrare este cel din anul 2006, dar totuși, în cazul unor descoperiri de mare importanță (de exemplu tumulii de la Lăpuș) s-au adăus și menționat rezultatele cercetărilor din ultimii ani, cercetări ce continuă și în momentul de față, însoțite de bibliografia recentă.

În repertoriul de față au fost luate în considerație, pe lângă descoperirile preistorice, protoistorice și medievale, chiar și obiective ce aparțin domeniului arheologiei industriale, mai ales din activitatea minieră și montană, bine reprezentate în cuprinsul județului Maramureș. O serie de *excursus* privind istoria mineritului, unul dintre

cele mai reprezentative fenomene economice ale acestui ținut, contribuie esențial la înțelegerea și interpretarea funcțională a multor descoperiri, chiar și din epoci preistorice (v. epoca bronzului).

Pentru o mai bună orientare în spațiu a identificării în teren a siturilor sunt ilustrate, în vol. II, hărțile unităților administrative cu precizarea, în măsura în care a fost posibil, a locurilor de descoperire. În cadrul multor astfel de unități numărul siturilor este uneori destul de mare iar demarcarea printr-o simplă cratimă nu cred să fi fost cel mai fericit mod de căutare; poate marcarea punctelor de descoperiri prin câte o cifră arabă sau o literă ar fi ușurat munca cititorului. Un număr consistent de ilustrații, conținând material arheologic, desene, planuri și fotografii de bună calitate tehnică (majoritatea color), sunt publicate în volumul al II-lea. Chiar dacă multe dintre acestea mai fuseseră editate de autor cu ale ocazii, adunarea lor în prezentul repertoriu și reproducerea lor în condiții tehnice/grafice mai favorabile decât în alte lucrări, este binevenită.

Bibliografia aferentă fiecărei descoperiri este expusă la sfârșitul menționării fiecărei descoperiri. Având în vedere interesul deosebit de care s-a bucurat cercetarea arheologică a acestei zone, bogate în situri ce au oferit descoperiri surprinzătoare, provenind din diverse epoci, era normal ca lista lucrărilor referitoare la acestea să fie destul de voluminoasă. D-l. Kacsó se dovedește încă odată de a fi reușit să stăpânească acest domeniu, fiind de altfel și un bun cunoscător al limbilor în care au fost scrise numeroasele articole. Teritoriul în care se situează astăzi județul Maramureș a aparținut, de-a lungul istoriei, diferitelor puteri politice și a făcut obiectul studiilor și interpretărilor unor cercetători provenind din școli diferite. Din acest motiv, problema ordonării rezultatelor este complexă, dar autorul a fost în măsură să o rezolve în condiții de obiectivitate. Mi se pare fericit ales modul prin care el încearcă un fel de ierarhizare a lucrărilor citate în succesiunea bibliografică, în sensul de a accentua cu litere boldite numele autorilor care au adus contribuții direct legate de situl în discuție, distingându-le astfel de cei care s-au mulțumit doar să menționeze respectiva descoperire.

Un scurt rezumat în limba engleză, reprezentând traducerea prefeței lucrării, un indice de localități, un indice de autori și unul cu departajarea descoperirilor pe epoci încheie repertoriul de față.

Pentru a înțelege mai bine stadiul în care sunt distribuite pe epoci siturile arheologice expuse în indicii mai sus menționați mi se pare important ca cititorul interesat să abordeze în primul rând succintele, dar consistentele capitole despre cadrul geografic și despre resursele minerale feroase și neferoase disponibile și exploatabile în cadrul județului Maramureș pe care autorul le-a plasat, împreună cu un scurt istoric al cercetărilor, cum era și normal, înaintea repertoriului de situri propriu-zis. Toate aceste date sunt de mare ajutor în interpretarea fenomenelor culturale și istorice care s-au petrecut de-a lungul mileniilor pe teritoriul județului Maramureș și care, toate, îl disting în mare măsură de aspectul altor județe (respectiv teritorii) din nordul și nord-vestul României.

Deși figurează în repertoriu descoperiri din toate epocile, o scurtă privire asupra listei descoperirilor departajate pe perioade ne arată cât se poate de clar că cele din epoca bronzului, pe departe cele mai numeroase, s-au bucurat și de un interes deosebit de către cercetători. Urmează, din punct de vedere al numărului, cele din epoca medievală și modernă. O lipsă regretabilă este neincluderea în prezentul repertoriu a numeroaselor biserici de lemn, prezente în majoritatea satelor maramureșene, cele mai multe datând din secolele XVII sau XVIII, chiar dacă localnicii le atribuie o tradiție mult mai veche.

În ceea ce privește distribuția descoperirilor pe epoci, se cuvin remarcate discrepanțele mari între diversele perioade care, în anumite zone – de exemplu Țara Lăpușului sau Țara Maramureșului istoric – lasă chiar impresia de a nu fi fost locuite pe durata unor lungi intervale de timp. Această situație, desigur doar aparentă, își găsește o plauzibilă explicație în aspectul mediului ambiant. Până de curând încă principalul material de construcție era – chiar este încă actual – lemnul. Acest fapt, pe care l-am mai discutat și cu un alt prilej (Dacia NS 19, 1975, p. 69), este, cred, hotărâtor pentru a înțelege procesele culturale petrecute de-a lungul vremii în aceste părți ale României. Așa s-ar explica și aparenta explozie demografică cu impactul vizibil pe plan arheologic, constatată în zona Lăpușului la sfârșitul epocii bronzului. Este un fenomen de relativ scurtă durată (cel mult trei/patru secole) după care, timp de milenii (până în Evul Mediu) abia dacă mai apar descoperiri relevante. Referentul este de părere că aceste aparente discrepanțe nu reflectă situația reală, demografică a comunităților pre- și protoistorice care au viețuit pe respectivele meleaguri, ci constituie în primul rând reflectarea în planul descoperirilor arheologice a unor procese economice și, implicit, ideologice. Mă refer din nou la cazul Lăpuș menționat mai sus, unde membrii unei comunități au practicat timp de o perioadă relativ scurtă un ritual din belșug reflectat în cultura materială conservabilă arheologic. Restul activităților acestor comunități, bazate aproape exclusiv pe industria lemnului este dificil sau chiar imposibil de identificat arheologic, cel puțin cu mijloacele actuale. Recomand cititorilor, atât ai repertoriului cât și ai prezentei recenzii o vizită la Muzeul satului maramureșean din Sighetul Marmăției, excelent organizat și expus, pentru a se convinge de cele afirmate aici de mine – și cred că și d-l. Kacsó îmi împărtășește părerea – referitor la modul de viață tradițional al acestor regiuni.

Cum era și de așteptat, anumite descoperiri de care autorul s-a ocupat în cursul vieții ocupă un loc aparte în repertoriu. Remarc voluminoasa parte dedicată descoperirilor de pe teritoriul orașului Baia Mare, oraș cu o bogată istorie, cu precădere în planul industriei mineritului și a consecințelor acesteia în domeniul economic și cultural, începând din Evul Mediu (114 pp., incl. localitatea învecinată Baia Sprie) și continuând în epoca modernă. Acest subcapitol este foarte bine compus sintetic și oferă cititorului toată informația istorică și arheologică de care are nevoie.

Dintre siturile din perioade preistorice atrag atenție descoperirile din epoca bronzului din cuprinsul comunelor Oarța de Jos și Bicăz, unde se remarcă o zonă ceva mai restrânsă în care se încadrează un sit considerat, pe bună dreptate, ca loc de cult (punctul *Ghiile Botii*), aparținând ariei cu ceramică de tip Wietenberg, o necropolă tumulară (punctul *Togul Nemților*) și, în apropierea acestuia din urmă, două mari depozite de bronzuri (*Bicăz A* și *B*, primul conținând 495, al doilea 736 de piese). Aceste situri, împreună cu altele din zonă, reprezintă fără îndoială un important centru cultural, material și ideologic, al unei/unor comunități ce au viețuit de la mijlocul până la sfârșitul epocii bronzului în nord-vestul României (cca. 2000/1800-1200/1000 a. Chr., potrivit și câtorva date ¹⁴C prelevate și calibrate în diferite laboratoare). Din păcate, cea mai mare parte a imensului material arheologic obținut din aceste cercetări nu a fost decât în mică parte publicat, iar menționarea lor în literatura de specialitate nu este în măsură să releve deosebita lor semnificație. Chiar și mai regretabil este faptul că nici cele două mari depozite de bronzuri, deși de mai multe ori descrise în literatură (incl. de către autor), nu au fost decât cu totul selectiv ilustrate.

Desigur, s-ar putea discuta mult despre diferitele aspecte ale descoperirilor epocii bronzului din județul Maramureș, bogat în tezaure și depozite, dar și în numărul consistent al unor tipuri de bronzuri, cum ar fi topoarele cu disc sau spin, spadele etc. și, nu la urmă, a imensei cantități de metal, de multe ori sub formă de „turte” (*ingolts*), depuse în pământ. Este firesc să ne gândim la resursele metalifere neferoase prin care acest teritoriu se distinge, dar și, ca o consecință, a relațiilor de schimb cu alte zone, toate înlesnind o plauzibilă explicație spectaculoasei imagini a culturii materiale și spirituale pe care acest județ îl oferă.

Închei această prezentare a repertoriului cu o scurtă discuție despre descoperirile de la Lăpuș (în carte 39 pp.). Acestea reprezintă fără îndoială una dintre cele mai interesante descoperiri văzute pe plan european. În repertoriul de față este denumită „necropola tumulară”, termen reprodus în toate publicațiile, inclusiv în cele ale recensentului. Doresc să menționez că am vizitat acest sit în repetate rânduri, începând din 1973, cu intermitențe, până în prezent. Nu odată mi-am exprimat propriile mele opinii despre respectivele descoperiri, despre semnificația și cronologia lor. În principiu, acestea nu diferă esențial de cele ale autorului săpăturii. Ambii suntem de acord că se disting clar două faze, – prima cu ceramică purtând tradiția stilului ceramicii de tip Suciu (Suciu de Sus, cum scrie autorul), – a doua în care predomină ceramica canelată de tip Gáva. S-au emis și alte puncte de vedere cu privire la periodizarea descoperirilor, s-a încercat și o analiză planimetrică a dispunerii movilelor. Toate acestea se sprijineau pe un plan preliminar al sitului, preluat din teza inedită, fără aprobarea d-lui Kacsó, inclusiv cu planurile prezentate atunci provizoriu. În repertoriul de față sunt menționate toate aceste lucrări alături de întreaga literatură despre acest sit. Toate părerile exprimate până acum se bazează pe documentația publicată de d-l. Kacsó: *Dacia* NS 19, 1975, pp. 45-68 și în (ed. C. Kacsó) *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit*, Baia Mare, 2001, pp. 231-278, dar și pe disertația Univ. Cluj 1981, inedită. Consider că fiind un merit deosebit al autorului de a face, în prezentul repertoriu, o prezentare sintetică și „adusă la zi” a descoperirilor din acest sit. Este descris succint fiecare tumul în parte, din cei 29 explorați până în prezent, inclusiv săpăturile recente efectuate de autor împreună cu o echipă de arheologi de la universitatea din München (Carola Metzner-Nebelsick). Cu acest prilej se publică și planul cu profilul aferent a patru tumuli (6, 7, 16, 18), ilustrație ce fusese reprodusă greșit în publicațiile amintite mai sus.

După ultimile două vizite făcute în cursul săpăturilor din 2010 și 2011 și după ce am citit recente rapoarte, scrise de C. Kacsó, C. Metzner-Nebelsick, L. D. Nebelsick, apărute în mai multe publicații (toate sunt citate în repertoriu) și am luat cunoștință de rezultatele obținute, mi-am pus întrebarea dacă termenul „necropolă” mai este sau nu potrivit pentru a desemna descoperirile de la Lăpuș. Ce știm astăzi cu siguranță despre aceste descoperiri?

Situl reprezintă cu certitudine o zonă, desigur bine limitată, în care aveau loc activități de cult, în cadrul cărora se înțeleg și cele destinate cultului funerar. Ritualul practicat este însă deosebit de complex. Prezența elementelor ce indică un cult funerar se bazează mai ales pe forma monumentelor (tumuli) și pe marea cantitate de oase calcinate descoperite sub diferite forme – depuse pe sol, de multe ori de-a valma, sau depuse într-o urnă – totul asociat cu un considerabil material ceramic aflat mai ales în stare fragmetară. Până în prezent nu pare să se contu-

reze încă un tip de ritual standard. Am impresia că aproape în fiecare tumul se constată aspecte particulare care îl disting de ceilalți. În primul rând se așteaptă rezultatele expertizei oaselor calcinate, mai ales a celor descoperite recent. O analiză mai veche, efectuată la București, arată că marea majoritate, dacă nu chiar totalitatea resturilor cremate, sunt de animale. Oasele arse provenind din primii tumuli cercetați în anii '60, despre care se afirmă că ar fi fost umane, s-au pierdut – după câte știu – fără să fi fost supuse unei expertize specializate. Desigur, lipsa unor resturi osoase umane nu ne obligă să negăm caracterul cu precădere funerar al acestui sit. Lipsa (sau raritatea) prezenței oaselor umane pare a fi un fenomen specific pe lungi intervale din mileniul I a. Chr. în spațiul carpato-dunărean (am scris despre aceste lucruri în altă parte: de ex., în *Festschrift für A. Jockenhövel...*, Rahden/Westf., 2008, pp. 269-272). De fapt, se poate afirma că în cazul descoperirilor de la Lăpuș nu cunoaștem ritul funerar practicat acolo. Presupunerea că ar fi fost în principal incinerarea nu are deocamdată un suport documentar cert.

Pe de altă parte, identificarea cu ajutorul prospecției magnetometrice a unor construcții din lemn și lut la baza tumulilor recent explorați – fapt de altfel și verificat prin săpătură ulterioară – poate sugera atât prezența unor „capele mortuare” (de tip *Totenhäuser*), cât și a unor sanctuare. De altfel, nu există nici o contradicție între cele două aspecte ale respectivelor construcții; funcțiile lor pot coexista. Asemănarea acestor construcții cu sanctuarul-mormânt post-miceni (cca. sec. XII-XI a. Chr.) de la Lefkandi (Euboia), publicat de Popham et alii în 1993, nu pare deloc a fi întâmplătoare, nici din punct de vedere tipologic, nici cronologic. Ar fi de văzut dacă astfel de structuri se vor mai descoperi și în alți tumuli sau dacă vor fi fost, fără a fi fost depistați, și în unii tumuli săpați mai de mult.

În sfârșit, pentru a obține o imagine edificatoare asupra descoperirilor de la Lăpuș, va trebui să așteptăm publicarea integrală a inventarelor respectivelor tumuli, fapt deloc ușor de realizat. Amintesc că numărul pieselor ceramice din unii tumuli este de ordinul sutelor sau chiar miilor. De asemenea, în Muzeul Județean din Baia Mare se află încă multe piese ceramice a căror formă curioasă nu ne permite să apreciem și funcția lor, care, se presupune, va fi fost în legătură cu cultul practicat în situl respectiv.

Toate aceste gânduri, nu neapărat critice și de care nu mă pot abține a le exprima în scris aici și care se mărginesc strict la o descoperire punctuală – tumulii de la Lăpuș – în care sunt personal interesat și implicat, nu afectează absolut de loc valoarea și importanța repertoriului de față. Pe lângă utilitatea lui, indispensabilă pentru orice cercetător interesat, repertoriul întocmit de d-l. Kacsó este un bun exemplu de cum ar trebui să fie alcătuite lucrări de acest profil din întreaga Românie. Recomand cu toată convingerea consultarea acestui repertoriu arheologic.

Alexandru VULPE

Valerie M. Hope

Death in Ancient Rome. A Sourcebook

Routledge, London and New York, 2007

Cartea este adresată mai multor categorii de public – specialiștii interesați, din toate punctele de vedere, de fenomenul morții în lumea romană, specialiștii interesați de fenomenul morții în alte perioade de timp, sociologi, antropologi, studenții la Studii Clasice.

Autoarea consideră că studiile, foarte numeroase, referitoare la moarte în lumea romană au o abordare fragmentată, pe categorii de materiale, lipsindu-le abordarea integrată. În ultima perioadă există un interes crescut al cercetătorilor pentru literatura morții la romani, dar aceste surse literare oglindesc doar perspectiva unei elite masculine educate, din centrul statului roman, fiind foarte probabil să nu fie reprezentative pentru păturile largi ale populației.

Lucrarea nu trece în revistă toate sursele scrise despre moarte în lumea romană, ci își propune să ofere mostre din probele existente, și să ilustreze principalele ritualuri și credințe asociate cu moartea în lumea romană.

